Микола ПОГОРЕЦЬКИЙ,
провідний науковий співробітник
наукової лабораторії науково-
організаційного центру Національної
академії Служби безпеки України,
кандидат юридичних наук,
старший дослідник

ПРАВО НА ЗАХИСТ У ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: НАЦІОНАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ

Реалізовуючи завдання, які визначені Службі безпеки України ст. 5 Закону України «Про Службу безпеки України» (далі – Закон про СБУ) [1], уповноважені працівники контррозвідувальних, оперативно-технічних та слідчих підрозділів СБУ, у передбачених ч. 1 ст. 34 Конституції України [2] та відповідними нормами інших Законів України випадках, а саме: право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, вправі обмежувати конституційні права людини. Так у ч. 2 ст. 34 Конституції зазначається, що здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Такі обмеження передбачені як в мирних час, так і під час проголошення військового стану, що є особливо актуальним у зв’язку з повномасштабним вторгненням рф на територію України 24 лютого 2022 року та проголошенням в Україні військового стану [3].

Водночас окремі права людини не можуть бути обмежені навіть і під час військового стану, на що прямо вказується в ст. 64 Конституції України [2], в якій зазначається, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України .

В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені ст. 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції[2]. Така заборона безпосередньо

стосується і права людини на правову допомогу (право на захист) (уточнено мною. – М.П.), яке передбачене ст. 59 Конституції України, в якій зазначається, що кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [2], а також в рішеннях Конституційного Суду України [4, 5 та ін.]

Аналіз практики свідчить, що іноді працівники правоохоронних органів, зокрема СБУ, порушують право людини на захист, що потребує дослідження причин і впровадження додаткових гарантій. Відповідно до законодавства, СБУ як орган спеціального призначення забезпечує державну безпеку, протидію загрозам суверенітету, тероризму, корупції та виконує інформаційно-аналітичні функції. Її діяльність регламентується законом і відомчими актами.

Згідно з приписами законодавства [1; 6–9], одними з основних функцій СБУ як правоохоронного органу спеціального призначення є контррозвідувальна, оперативно-розшукова діяльність та досудове розслідування. Саме в цих сферах, особливо в умовах війни, найчастіше виникають ризики безпідставного обмеження прав людини. Тому в Законі про СБУ передбачені гарантії додержання прав і свобод, зокрема в ст. 4 – принципи законності, верховенства права, відкритості та поваги до прав людини. Ст. 6 закріплює, що обмеження прав можливе лише у виняткових випадках і на підставі закону, а за неправомірні дії настає відповідальність. Працівники СБУ, здійснюючи функції у сфері кримінального провадження, зобов'язані дотримуватись гарантій, зокрема права на захист, визначеного ст. 59 Конституції України [2].

З цього випливає, що службові особи СБУ не мають права відмовляти підозрюваному у виборі захисника, нав'язувати «рекомендованих» адвокатів, залучати захисників до конфіденційного співробітництва чи порушувати адвокатську таємницю, оскільки це суперечить ст. 59 Конституції України, законам та відомчим актам [2; 11; 12]. Участь адвоката в оперативній співпраці є порушенням Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [11] і підставою для дисциплінарної відповідальності. Відповідно до ст. 21 цього Закону адвокат зобов'язаний дотримуватись присяги та Правил адвокатської етики [12].

Чинним законодавством України, серед гарантій здійснення адвокатської діяльності, встановлена заборона залучення адвоката

до конфіденційного співробітництва під час проведення оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, якщо таке співробітництво буде пов'язане або може призвести до розкриття адвокатської таємниці (ч. 1 п. 8) ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [11], ч. 2 ст. 275 КПК України).

Частиною першою ст. 46 ПАЕ визначено, що у відносинах з органами досудового розслідування, адміністративної юрисдикції адвокат має дотримуватися принципів і підходів, закріплених розділом IV цих Правил, з урахуванням специфіки статусу цих органів і процесуальних форм взаємодії адвоката з ними, передбачених чинним законодавством.

Відповідно до частини першої статті 43 розділу IV ПАЕ дотримуючись принципу законності, адвокат водночас має: бути наполегливим і принциповим у відстоюванні інтересів клієнта в суді, не поступатися своєю незалежністю у захисті й представництві прав та інтересів клієнта з метою не погіршити стосунків з суддями; у випадку вчинення тиску на адвоката – не йти на компроміси, що суперечать охоронюваним законом інтересам клієнта; послідовно дотримуватися принципу пріоритетності інтересів клієнта перед всіма іншими інтересами й міркуваннями, що пов'язані з відносинами адвоката з судом.

Слід зазначити, що забезпечення права на захист є наріжним комнем сучасного кримінального процесу в усіх демократичних країнах і є необхідною передумовою для досягнення справедливого судового розгляду.

Право на захист у кримінальному провадженні, передбачене Загальною декларацією прав людини [22], укладачі якої підкреслювали, що якщо право на захист не буде забезпечено в кримінальному судочинстві, то неможливо провести справедливий судовий розгляд. Це положення Загальної декларації з прав людини отримало подальшу регламентацію в інших міжнародно-правових актах у сфері захисту прав людини, зокрема: у ст. 14 (3) (d) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [13], ст. 6 (3) (c) Європейської конвенції з прав людини [14], а також у статутах міжнародних кримінальних судів, зокрема у ст. 21 (4) (d) Статуту Міжнародного трибуналу з колишньої Югославії [15], ст. 20 (4) (d) Статуту МКТР [16] та ст. 67 (1) (d) Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду [17].

Крім того, право на захист передбачено міжнародним гуманітарним правом, зокрема, ст. 99 (3) та ст. 105 Третьої Женевської конвенції (Конвенція (III) про поводження з військовополоненими 1949 року), ст. 72 Четвертої Женевської

конвенції [18] (Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни 1949 року) [19]. Отже, це право юридично закріплено на рівні міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, нормах міжнародного гуманітарного права та статутах міжнародних кримінальних судів, що підкреслює його цілісність та значущість.

Підсумовуючи, слід зазначити, що право на захист є ключовим елементом системи прав людини та однією з базових гарантій справедливого судового розгляду. Воно закріплене в міжнародних документах, таких як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейська конвенція з прав людини, а також у статутах міжнародних кримінальних судів. В Україні це право гарантовано Конституцією (ст. 59), а також спеціальним законодавством.

Порушення права на захист, зокрема з боку службових осіб Служби безпеки України, є грубим порушенням закону. Такі дії можуть спричинити не лише юридичну відповідальність посадових осіб, а й визнання зібраних доказів недопустимими в суді, що ставить під сумнів законність усього кримінального провадження. Тому забезпечення права на захист має бути пріоритетом як у національному, так і міжнародному кримінальному судочинстві.

Список використаних джерел

1. Про Службу безпеки України : Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua

2. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua

3. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua

4. Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2012 від 20 січ. 2012 р. у справі № 1-9/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua.

5. Рішення Конституційного Суду України № 9-зп від 25 грудня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text.

6. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text.

7. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

8. Про боротьбу з тероризмом : Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text.

9. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text.

10. Про запобігання корупції : Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.

11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 3 серпня 2023 р. № 5076-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 27. Ст. 282.

12. Правила адвокатської етики. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-22.

13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/043#Text.

14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

15. Статут Міжнародного трибуналу по колишній Югославії 1993 р. URL: https://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml.

16. Статут Міжнародного трибуналу по Руанді 1994 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU94682.

17. Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

18. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

19. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.